

TĘSIAMI SENOSIOS PRŪSIJOS ŽEMIŲ TYRIMAI

SZCZEPAŃSKI, Seweryn. *Pomezania. Na styku świata pogańskiego i chrześcijańskiego (studia z dziejów)*. Olsztyn: Towarzystwo naukowe im. W. Kętrzyńskiego, 2019. – 267 s. ISBN 978-83-955525-5-7

Marius Ščavinskas
Klaipėdos universitetas

Viduramžių laikotarpio Prūsijos istorijos tyrimai sulaukia vis didesnio dėmesio. Archeologams teberūpi senųjų prūsų laidojimo paminklai, ypač pereinamuju iš pagonybės į krikščionybę laikotarpiu¹, kryžiaus karų bei christianizacijos metu besikeičiantis Prūsijos kraštovaizdis². Istorikai tebesiginčija dėl prūsų visuomenės sąrangos, socialinių sluoksnių formavimosi³, jau nekalbant apie Vokiečių ordino atsikraustymo į Prūsiją istoriją ir prasidėjusius kryžiaus žygius, visam laikui pakeitusius prūsų gyvenimo būdą, pasaulėvoką ir pasaulėžiūrą⁴. Ne mažesnis dėmesys skiriamas prūsų christianizacijai, pirmųjų parapijų steigimui, vienuolių ordinų veiklai Vokiečių ordino valdytoje Prūsijoje⁵ ir prūsų pagonybės vaizdinių Viduramžių šaltiniuose tyrimams⁶.

185

¹ Plg. BOJARSKI, Jacek. Cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie na ziemi chełmińskiej (stanowisko 4) wstępne wyniki badań. In *XIII sesja pomorzoznawcza*. Vol. 2: *Od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych*. Red. Henryk PANER, Mirosław FUDZIŃSKI. Gdańsk, 2003, s. 19–32; BOJARSKI, Jacek. *Obrzędowość pogrzebowa w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu* (Mons Sancti Laurentii, t. 9). Toruń, 2020.

² PLUSKOWSKI, Aleksander. *The Archaeology of the Prussian Crusade. Holy War and Colonisation*. London, New York, 2013.

³ SIKORSKI, Dariusz A. *Instytucje władzy u Prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej)*. Olsztyn, 2010; DŁUGOKĘCKI, Wiesław. Prusy we wczesnym średniowieczu (IX–XIII wiek). In *Bruno z Kwerfurtu. Osoba – dzieło – epoka*. Red. Marian DYGO, Wojciech FAŁKOWSKI. Pułtusk, 2010, s. 11–62.

⁴ DOBROSELSKA, Alicja. *Opor oportunizm współpraca. Prusowie wobec zakonu krzyżackiego w dobie podboju* (Monumenta Literaria Prussiae. Seria C: monografie, Nr. 7). Olsztyn, 2017.

⁵ BISKUP, Marian. Parafie w państwie krzyżackim. In *Państwo Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*. Red. Zenon Hubert NOWAK, Roman CZAJA. Toruń, 2000, s. 81–84; RADZIWIŃSKI, Andrzej. *Chryścianizacja i ewangelizacja Prusów. Historia i źródła*. Toruń, 2011; KUBICKI, Rafał. Remarks on the Process of Institutionalisation of Mendicant Orders and Their Role in Pastoral Work Based on the Example of the Dominion of the Teutonic Order in Prussia from the 13th to early 16th Century. In *Mobility in the Eastern Baltics (15th–17th centuries)* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. 29). Ed. by Dainius ELERTAS. Klaipėda, 2014, pp. 16–32; KUBICKI, Rafał. Mendicant Orders in Medieval Prussia and Livonia: Pastoral Activities in Towns. In *Verbum movet, exemplum trahit. The Emerging Christian Community in the Eastern Baltic* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. 33). Ed. by Marius ŠČAVINSKAS. Klaipėda, 2016, pp. 123–146; ŠČAVINSKAS, Marius. Christianisation and *cura animarum* in the First Christian Communities in Livonia and Prussia during the Period of the Crusades. In *Verbum movet, exemplum trahit...*, pp. 47–71; KUBICKI, Rafał. Monastic Landscape in Medieval Prussia and Livonia. *Quaestiones Mediaevi novae*, 2019, Vol. 24, pp. 155–191.

⁶ BRAUER, Michael. *Die Entdeckung des „Heidentums“ in Preußen. Die Prusen in den Reformdiskursen des Spätmittelalters und der Reformation* (Europa im Mittelalter, Bd. 17). Berlin, 2011.

Lietuvoje tradiciškai didesnis dėmesys skiriamas prūsų dievybių etimologijos, funkcijų klausimams, ikirikščioniškai mitinei pasaulėžiūrai ir ritualams⁷, tuo tarpu Prūsijos visuomenės ir prūsų užkariavimo tyrimai tebelieka antraeiliai ar trečiaeiliai. Todėl bet kurios naujos knygos, skirtos prūsų visuomenės tyrimams, pasirodymas yra mokslinis įvykis ne tik užsienio, bet ir Lietuvos istorijos mokslo padangėje.

Kaip tik tokia yra pristatoma lenkų tyrinėtojo iš Olsztyno universiteto Seweryno Szczepańskiego knyga, skirta ne visai Prūsijai, bet jos vienai istorinei žemei – Pamedei. Nors knygos pavadinime aiškiai minima Pamedė (*Pomezania*), nors joje iš tiesų nemažas dėmesys skiriamas Pamedės istorinės geografijos tyrimams, vis dėlto pats darbas gerokai peržengia šios prūsų žemės ribas – autorius nagrinėja prūsų, o ne tik pamedėnų visuomenei reikšmingus socialinio gyvenimo aspektus, pradedant atskirų socialinių grupių istorija ir baigiant kai kuriais su senųjų prūsų mitine pasaulėžiūra susijusiais ritualais. Toks platesnis žvilgsnis į prūsų visuomenės sąrangą autoriui leido preciziškiau aptarti duomenis, liečiančius konkrečios Pamedės žemės istoriją, chronologiškai apimančią laikotarpį nuo pirmųjų prūsų paminėjimų rašytiniuose šaltiniuose IX a. iki pat Vokiečių ordino galutinio įsitvirtinimo XIII a. antrojoje pusėje, prireikus chronologiją nustumiant ir į vėlesnius laikus.

Pristatomą knygą sudaro įvadas, dvylika skyrių (III skyrius padalintas į dešimtį smulkesnių poskyrių), išvados ir, kaip įprasta, šaltinių ir literatūros sąrašai, santrauka anglų kalba. Įvade aiškiai apibrėžiama, apie ką knygoje bus kalbama, – dėmesys kreipiamas į Pamedės prūsų visuomenės tyrimus, tuo tikslu naudojant ne tik istorikams įprastus tradicinius tyrimų metodus ir rašytinius šaltinius, bet ir istorinės geografijos teikiamus privalumus, mėginant identifikuoti Pamedės žemės struktūrą, išskiriant atskiras mažesnes žemes (sritis), jose archeologų randamus kapinynus, galimus politinius centrus, genčių susirinkimo vietas, spėjamas šventvietes ir pan. Tuo tikslu III skyrius dalijamas į dešimt mažesnių poskyrių, kiekviename iš jų atskirai aptariant atskirų Pamedės sričių apgyvendinimo, kapinynų, piliakalnių, spėjamų šventviečių tankumo klausimus, juos siejant su tam tikra etnografinė medžiaga (legendomis, pasakojimais) ir istoriniais rašytiniais šaltiniais, archeologiniais duomenimis. Toks įvairių šaltinių derinimas atliekant tyrimą yra sveikintinas, leidžiantis pasiekti, kaip tikima, objektyvesnių rezultatų. Tačiau reikia atsižvelgti į vieną svarbų niuansą. Vieni galimi galios centrai Pamedėje galėjo staiga iškilti, kaip ir staiga sunykti, o tautosakos duomenys (legendos, pasakojimai) galėjo rasti XVIII–XIX a. populiarinant žinias apie senovės prūsų gyvenimą tarp vietos gyventojų. Kitaip tariant, vietos legendos ir

⁷ KAWIŃSKI, Paweł; SZCZEPAŃSKI, Seweryn. *Szkice o religii Prusów*. Olsztyn, 2016; KAWIŃSKI, Paweł. *Sacrum w wyobrażeniach pogańskich Prusów. Próba interpretacji na pograniczu historii i etnologii religii*. Olsztyn, 2018; KREGŹDYS, Rolandas. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas*. T. I: *Kristburgo sutartis*. Vilnius, 2012; T. II: *Sūduvių knygelė*. Vilnius, 2020. Ankstesnių tyrimų apibendrinimas – BALSYS, Rimantas. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios. Nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda, 2011. Plg. BERESNEVIČIUS, Gintaras. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius, 2001.

pasakojimai galėjo prasilenkti su archeologine medžiaga ar istoriniais duomenimis, ir atvirkščiai – istoriniams duomenims tylint, gali prabilti archeologinė medžiaga ir vietos legendos.

Knygos pasakojimas pradedamas nuo Pamedės pavadinimo istoriniuose šaltiniuose aptarimo (I sk.), paskui pamažu pereinama prie istorinių ir archeologinių šaltinių apžvalgos ir konkrečios prūsų socialinės grupės analizės (IV–X sk.). Knyga baigiama XI–XII skyriais, kuriuose analizuojama prūsų christianizacija ir svarbiausias jai iliustruoti išlikęs rašytinis šaltinis – 1249 m. vasario mėnesį tarp Vokiečių ordino ir prūsų kilmingųjų pasirašytas Kristburgo aktas (lenk. *Traktat dzierzgoński*). Pasirašius minimą Aktą, buvo užbaigtos sukilusių prūsų ir Vokiečių ordino kovos: prūsai vėl pasidavė Vokiečių ordino valdžion, prižadėjo grįžti į krikščionybę, savo žemėse pastatyti bažnyčių, atsisakyti visų pagoniškų ritualų bei apeigų ir t. t., o mainais gavo tam tikrų socialinių garantijų ir galimybę daryti karjerą Vokiečių ordino valdžios struktūrose⁸.

Aptaręs archeologinius, istorinės geografijos duomenis apie Pamedės žemės sritis (III sk.), autorius pereina prie ikikrikščioniškos prūsų visuomenės struktūros klausimų aptarimo istoriografijoje (IV sk.). Neabejotina, kad tam tikras istoriografijoje išsiskiriančias nuomones dėl prūsų gentinės visuomenės genezės savo laiku lėmė ne tiek moksliniai ginčai, kiek ideologinės nuostatos, kuriomis vadovaujantis sovietinis istorikas privalėjo pateikti „teisingą“ prūsų genčių istoriją. Antai sovietmečiu j „teisingą“ prūsų istorijos pasakojimą turėjo būti integruotas Vokiečių ordino, kaip „šiuolaikinių imperialistų“ pirmtako, išnaudojamų tautų kovos, vadovaujamos „didžios“ rusų tautos, vaizdinys. Pastarasis gi vaizdinys kūrė prūsų amžino bendradarbiavimo su slavais prieš grobuonis germanus motyvą, kai kurių tyrinėtojų manymu, liudijantį Prūsijos žemių polietniškumą, ypač patogų sovietams ir jų idėjų perėmėjams dabartinėje Rusijoje. Mat kalbėdami apie polietniškumą, tokie tyrinėtojai apskritai pradeda abejoti prūsų baltiškumu arba šis baltiškumas yra keičiamas į multikultūriškumą, jame stengiantis įžvelgti slaviškumą arba germaniškumą, bandant parodyti, kad Prūsijoje nuo seniausių laikų būta ir slavų (ne tik germanų) kultūros elementų. Taip pat sovietmečiu Prūsijoje buvo ieškoma „ankstyvojo prūsų feodalizmo“, tuo tarpu ankstesnieji tyrėjai labiau gilinosi į atskiras socialines prūsų visuomenės grupes – laisvuosius, kariauninkus ir žynius. Pastaroji grupė neabejotinai sulaukė kontroversiškiausių vertinimų, todėl nenuostabu, kad visas aptariamos monografijos VI skyrius buvo skirtas žynių instituto Prūsijoje klausimui. Bet prieš aptardamas šią

⁸ Kristburgo pasidavimo aktas arba jo ištraukos lietuviškai yra publikuotas kelis kartus – PAKARKKLIS, Povilas. *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*. Kaunas, 1948, p. 238–242 (priedas); Ištraukos – Vokiečių ordino 1249 metų taikos sutartis su Pamedės, Varmės ir Notangos prūsais. In *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos* (toliau – BRMŠ). Sud. Norbertas VĖLIUS. Vilnius, 1996, p. 238–240 (originalo kalba), p. 240–242 (lietuvių kalba); Naujausias viso teksto vertimas – KREGŽ-DYS, R. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas...*, t. I, p. 56–63 (originalo kalba), p. 63–72 (lietuvių kalba).

dvasininkų grupę, autorius V skyriuje išsamiai nagrinėja giminės ir šeimos institutą prūsų visuomenėje.

Šeima ir giminė, anot S. Szczepańskiego, suvoktina kaip visuomenės ląstelė, kurioje mikrolygmeniu skleidžiasi tarpasmeniniai santykiai, pereinantys į makrolygmenį. Horizontaliaisiais giminystės ar kitais ryšiais susiję asmenys tam tikrą galią savo pačių atžvilgiu deleguoja šeimos ir / ar giminės lyderiui, paprastai – vyriškos lyties. Tokia šeimos „galva“ sprendžia įvairius klausimus, nustatydamą ir / arba sukurdama galios ir pavaldumo santykį tarp savęs ir kitų likusių šeimos (giminių / klanų) narių. Autorius pažymi, kad reikia kalbėti ne tik apie galią ir tam tikrą pavaldumo santykį, bet ir apie galios materializavimą ir pagrindimą turtu bei asmeniniais ryšiais su kitomis šeimomis / giminėmis / klanais. Nors dar anglosaksų keliautojas Wulfstanas minėjo turtinguosius ir tarpusavyje kariaujančius asmenis, iš tiesų nėra aišku, ar IX a. pabaigoje, t. y. kai ir rašė Wulfstanas, galima kalbėti apie statuso paveldėjimą kartu su turtu. Beje, iš autoriaus V skyriuje pateiktų samprotavimų taip ir lieka neaišku, apie kokį turtą kalbama – nekilnojamąjį ar vis dėlto kilnojamąjį. Wulfstanas savo pranešime apie prūsų kilmingųjų laidotuves, gretintinas su kituose šaltiniuose aprašytomis indoeuropiečių laidotuvėmis⁹, leidžia suprasti, kad šeimos, giminės ir kiti genties laisvieji nariai tarpusavyje dalijosi kilnojamąjį turtą. Wulfstano pasakymas, kad Prūsijoje buvę daug „karalių“ ir jie gyvenę savo pilyse, sugestijuoja mintį apie nekilnojamojo turto buvimą to meto prūsų visuomenėje, tačiau nėra aišku, kokia galėjo būti nekilnojamojo turto valdymo forma. Vėlesni šaltiniai (autorius nurodo ne tik Kristburgo aktą, bet ir Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kroniką“) leidžia manyti, kad XIII a. prūsų kilmingieji iš tėvo (šeimos „galvos“) paveldėdavo ne tik turtą, bet ir socialinį statusą. Tačiau ar kartu su turtu buvo paveldimas socialinis statusas Wulfstano apsilankymo Truso uostamiestyje laikais, – klausimas tebelieka atviras.

S. Szczepański teisingai atkreipia dėmesį, kad Wulfstanas kalba apie turtą, sudeginamą laidotuvių metu, ir turtą, išiekvojamą varžybų eikliais žirgais metu iki velionio kūno sudeginimo ir iki minimų varžybų (greičiausiai ilgų budynių prie kilmingo velionio metu). Todėl autorius ragina atkreipti dėmesį į laidotuvių trukmę: kuo aukštesnį socialinį statusą užėmė velionis, tuo ilgiau vykdavo laidotuvės (daugiau šermenių / budynių puotų ir turto eikvojimo iki kūno sudeginimo). Autoriaus nuomone, ilgai trunkančios laidotuvės ir nesibaigiančios šermenių / budynių puotos buvo skirtos ne tiek velioniui, jo pagerbimui, jo sielos „numaldymui“, kad nesivaidentų gyvųjų pasaulyje, kiek velionio įpėdinių socialinio statuso ir prestižo įtvirtinimui tarp giminaičių ir kitų bendruomenės narių. Kitaip tariant, velionio įpėdiniai, demonstruodami dosnumą, įtvirtindavo savo socialinį statusą visuomenėje, taip tapdami ir velionio statuso

⁹ Apie tai atskirame darbe yra rašęs pats autorius, plg. SZCZEPAŃSKI, Seweryn. Od Homera do Wulfstana – wyścigi jako motyw honorowania zmarłych u ludów indoeuropejskich (i czy tylko zmarłych?). *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2014, Nr. 3, s. 313–326.

paveldėtojais. Kita vertus, socialinį statusą buvo galima įgyti dalijant / mainant dovanas savo draugams ir ginklo „broliams“, ką matome vikingų socialinio elito grupėje¹⁰, bei aktyviai dalyvaujant karo žygiuose.

Vėlesni gretutiniai šaltiniai (pvz., vadinamasis „Pamedės teisynas“, XIV a.) rodo, kad anksčiau šeimos „galva“ paveldėdavo pirmtako žmonas ir suguloves su visomis iš to išplaukiančiomis teisėmis, taip paveldėdami ir aukštesnį socialinį statusą prieš tokias šeimas / giminės moteris. Kad ir kaip būtų, autorius teisingai pažymi, kad IX a. – XIII a. pr. prūsų visuomenėje galėjo egzistuoti agnatinis turto ir statuso paveldėjimo modelis, taikomas bent jau kilmingųjų šeimoms (nieko nežinoma apie neturtinguosius, kurie, neturėdami daug kilnojamojo ir / ar nekilnojamojo turto, neturėjo galimybių laidotuvių metu įtvirtinti savo socialinį statusą tokiu modeliu, kuriuo naudojosi kilmingieji / turtingieji). Tik Kristburgo sutartis užtikrino kilmingoms dukterims, gimusioms teisėtoje (t. y. krikščioniškoje) santuokoje, paveldėti turtą iš savo tėvų, ko iki tol nebuvę, neeliminuojuant paveldėjimo teisės pagal vyrišką liniją. Žinoma, paveldėjimo teisės suteikimas dukterims buvo jau krikščioniškos teisės, atėjusios su krikščionybe į Prūsiją, dalis.

Kaip minėta, VI skyrius buvo skirtas žynių socialinės grupės analizei. Nors Wulfstanas savo pasakojime apie prūsus nemini jokių žynių, kiti ankstyvi XI a. pr. šaltiniai, užsimebantys apie šv. Adalberto-Vaitiekaus kankinystę Prūsijoje, leidžia kelti klausimą apie pagonių dvasininkų funkcijas, įtaką ir reikšmę ikikrikščioniškoje prūsų visuomenėje. Neperpasakodami visų monografijos analizės rezultatų, galime pristatyti tik kelias įdomias autoriaus įžvalgas. Antai ankstyvąją baltų istoriją tyrinėjantys mokslininkai ne vieną dešimtmetį bando įminti šv. Adalbertą-Vaitiekų nužudžiusios *sacerdos ydolorum* asmenybės mįslę ir jos vardo *Sicco* etimologiją. Iki šiol *Sicco* etimologija sieta su bendrinio žynių sluoksniū išreiškiančiu prūsų kalbos žodžiu, kurį esą patvirtina vėlyva XVI a. vadinamoji „Sūduvių knygelė“, mininti žynius *Segnoten / Signoten*¹¹. Beveik prieš dešimtmetį Rolandas Kregždys, lot. *Sicco*, galimai tartą kaip *Ziko (Zikas)*, susiejęs su prūsų **ziga-* ‘degantis, žėrintis, žibantis’, spėjo esą šis vardas kildintinas iš žynio atliekamos funkcijos – įžiebtį (apeiginę) ugnį (**Zigas* = ‘ugnį įžiebiantis’ [žmogus])¹².

Tuo tarpu S. Szczepański aptariamoje monografijoje pateikia visai kitą galimą šio vardo etimologiją. Anot autoriaus, *Sicco* sukonstruotas remiantis lotynišku *siccarius* – „klastingas žudikas, plėšikautojas, išdavikas“, žinomo iš romėnų autorių ir Šventojo

¹⁰ Plačiau apie dovanų reikšmę vikingų visuomenėje – WINROTH, Anders. *The Conversion of Scandinavia. Vikings, Merchants and Missionaries in the Remaking of Northern Europe*. New Haven, London, 2012, pp. 45–51.

¹¹ Plg. VOIGT, Johannes. *Geschichte Preussens, von der ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*. Bd. 1. Königsberg, 1827, S. 607.

¹² KREGŽDYS, R. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas...*, t. I, p. 194: „Vadinasi, galima rekonstruoti X a. rašto paminkle [...] minimo hieronimo pr. **Zigas* reikšmę ‘ugnį įžiebiantis’, reflektuojančią vieną seniausių ide. žynių funkcinių uzemų – ritualinės (resp. sakralinės apeiginės) ugnies įžiebimą / uždegimą [...]. Remiantis tokiu spėjimu, galima pritarti J. Voigto hipotezei [...], kad hieronimas suponuoja bendrinį prūsų kalbos žodį [...]“

Rašto (plg. Judas Iskarijotas taip pat buvo vadinamas *sicarius*¹³). Turint omenyje, kad šv. Adalberto-Vaitiekaus žudikas hagiografijose pavaizduotas kaip sukurstęs minią ir pirmasis metęs ietį į misionierių, autoriaus pateikta versija nekontrastuoja su hagiografijų autorių pavaizduota kankinyste: šviesos (Dievo) vaikas buvo klastingai nužudytas tamsos (velnio) sūnaus. Kitaip tariant, iki šiol žodyje *Sicco* buvo ieškoma baltiškės reikšmės, ją siejant su galimomis žynio funkcijomis (plg. „įžiebtį ugnį“), iš akių paleidžiant faktą, kad *Sicco* yra hagiografinių kūrinių personažas, o krikščionys hagiografijų autoriai neturėjo jokių aiškesnių preferencijų pateikti „tikrajį“ prūsų žynio paveikslą, juolab bandyti kuo tiksliau išarti Prahos vyskupo žudiko vardą. Remiantis *interpretatio Christiana* pagonių vaizdavimo modeliu, hagiografijų autoriai misionieriaus nužudymą vaizdavo kaip piktosios dvasios įkvėptą žiaurų nusikaltimą, kurio negalima jokiais būdais pateisinti. Todėl nenuostabu, kad hagiografijose misionierių kankinių žudikai ir / ar kankintojai gaudavo vardus, turinčius neigiamą konotaciją. Žudikas *Sicco* su minia ne tik užmuša Adalbertą-Vaitiekų, bet ir „užmuša“ Dievo žodį, kurį prūsams taręs misionierius. Atsižvelgiant į šį hagiografinį kontekstą, S. Szczepańskio pateiktoji *Sicco* etimologijos versija yra labiau tikėtina nei versija, kalbanti apie bendrinio prūsų žodžio užrašymą lotyniškame X a. pabaigos – XI a. pradžios tekste. Tuo labiau kad hagiografijų autoriai laikėsi tam tikros christianizacijos dialektikos logikos, pagal kurią visi pagony, ar kalbėtume apie prūsus, ar apie antikinius graikus ir romėnus, vaizduoti kaip Dievo nežinantys pagony ir iš nežinojimo garbinantys velnią (per gamtos objektus ir reiškinius) bei nusidedantys. Į šią viduramžišką pagonybės dialektiką įėjo ir pagonių, kaip žiaurių žudikų ir nusidėjėlių, vaizdinys, šv. Adalberto-Vaitiekaus hagiografijos autorių manymu, perteikiamas per Prahos vyskupo žudikų apibūdinimą, vardais suteikiant jiems „žudikišką prigimtį“.

Kad ir kaip būtų, monografijos autorius pritaria istoriografijoje anksčiau reiškiamai nuomonei, kad prūsų žyniai savimi jungė religinę (sakralinę) ir politinę (karinę) galią¹⁴. Kita vertus, autorius labai atsargiai vertino spėjimus apie prūsų žynių teokratiją. Vis dėlto *Sicco* į Adalbertą-Vaitiekų mestą ietį autorius buvo linkęs laikyti karinės ir politinės galios ženklui, nors, atsižvelgiant į hagiografinių kūrinių žanrą, akivaizdu, jog šv. Adalberto-Vaitiekaus kankinystė aprašyta remiantis Jėzaus Kristaus kankinyste (*imitatio Christi*). Misionierius gavęs penkias mirtinas žaizdas – kaip ir Jėzus; jį pervėrė

¹³ ROTHENBERG, Friedrich Samuel. *Biblisches Taschenlexikon*. Bd. 3: *Männer und Frauen des Neuen Testaments*. Wuppertal, 1966, S. 55.

¹⁴ Nuomonė apie prūsų žynių teokratiją istoriografijoje įsitvirtino kaip jau seniai įrodyta ir klausimų nekelianti aksioma, nors tam pagrįsti Viduramžių rašytinių šaltinių, deja, nesama, o esami šaltiniai nieko negali pasakyti apie tokios spėtinios teokratijos egzistavimą. Kitaip tariant, vadovautasi fantazija, tarsi analogijomis su kitais kraštais ir spėjimais, besiremiančiais spėjimais, plg. BERESNEVIČIUS, Gintaras. *Baltų religinės reformos*. Vilnius, 1995, p. 102: „Brutenis Prūsijoje sukūrė pavyzdinę teokratiją. [...] Prūsų visuomenės sąrangą būtų galima apibrėžti kaip idealią teokratiją, kurioje vyriausiasis žynių hierarchas vykdo ne tik religines, bet ir karines bei teisines funkcijas.“ Plg. KULAKOV, Vladimir. *Istoriia Prussii do 1283 g.* (Prussia Antiqua, t. 1). Moskva, s. 122–124, 193–201, 209–212, 219, 221–222; SIKORSKI, D. Op. cit., s. 285–302.

ietis – kaip ir Jėzus ir t. t. Todėl ieties, kuri pervėrė Adalberto-Vaitiekaus širdį, nebūtinai sieti su valdžios ir galios ženklu (plg. Petro Dusburgiečio minimas krivūles), nors neatmestina versija, kad ietis, kaip ir krivulė, galėjo reikšti galios (tik kurios – religinės ar karinės?) simbolį.

Kita įdomi autoriaus išsakyta mintis sietina su Kristburgo akte minimais pagoniškais dvasininkais *Tulissones vel Ligaschones*. Autorius šiuos dvasininkus laiko mirusiojo sielos „žemiškais“ palydovais, akimis sekančiais velionio kelionę dangumi, kad siela sėkmingai pasiektų aną pasaulį ir negrasintų gyviesiems šiame. Todėl, anot autoriaus, Akte minimų *Tulissones vel Ligaschones* elgesį reikėtų sieti su ekstaziniu šamanų transu laidotuvių metu ir siekiu išgirti velionio darbus, narsą bei žygius. Norėdamas pagrįsti *Tulissones vel Ligaschones* vykdytą velionio „palydovų“ funkciją, autorius atkreipė dėmesį į „1262 metų Chronografo“ pateiktą vadinamąjį Sovijaus mitą, kuriame esą taip pat matome vieną iš Sovijaus sūnų, parodžiusių tėvui kelią į pragarą. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, kad anot „1262 metų Chronografo“ anonimio autoriaus, pats Sovijus baltų ir finougrių tautoms tapęs vedliu į pragarą (pagonišką anapustinį pasaulį), o ne jo sūnus; taigi 1249 m. Kristburgo akto ir „1262 metų Chronografo“ informacijos nėra identiškos. Nors Kristburgo akte minimi *Tulissones vel Ligaschones* iš tiesų kelia akis į dangų, tvirtindami matą velionį, keliaujantį į aną pasaulį, ten pat minima, kad mirusįjį lydi tam tikri palydovai, tačiau ne Akte minimi dvasininkai. Ar šie palydovai atliko psichopompo funkcijas – klausimas atviras, tačiau šiuo atveju veikia turėta omenyje laidotuvių metu paaukoti velionio šeimynykščiai ir / ar vergai, o ne specifinės dvasios – psichopompai, patys egzistuojantys transcendentinėje erdvėje. Reikia pritarti autoriui, kad Akte minimi dvasininkai yra pateikiami kaip kvazikunigai, analogiški lydintiems mirusįjį į paskutinę kelionę krikščionių dvasininkams (pačiame Akte randame pasakymą (lot.) *quasi gentilium sacerdotes*). Tad kaip krikščionių dvasininkai atlikdavo paskutinius patarnavimus mirusiesiems, taip ir *Tulissones vel Ligaschones* tokią funkciją atliko pagonių mirusiųjų atžvilgiu. Jeigu taip, Akte minimi dvasininkai traktuotini ne tik kaip velionio darbų garbstytojai, bet ir kaip laidotuvių ritualų vykdytojai, susirinkusiesiems aiškinantys velionio ir jo palydovų kelionės į aną pasaulį trajektoriją dangumi. Tokie pagonių dvasininkai 1249 metų Kristburgo akto raštininkams priminė krikščionių dvasininkus laidotuvių metu (dėl šios priežasties raštininkas ir pateikė pasakymą *quasi gentilium sacerdotes*).

Ne mažiau įdomus ir vokiečių kronikininko Petro Dusburgiečio minimo krivio (*Crive*) atvejis, kurį monografijos autorius plačiai aptaria. Autorius teisingai atkreipė dėmesį, kad, pirma, pats kronikininkas niekur nerašė, kad šis *Crive* buvo žynys. Antra, Petras Dusburgietis (ir jo kūrinį sueilavęs Mikalojus Jerošinas) žodį *krivis* rašė didžiąja raide. Trečia, ne Petras Dusburgietis, o Simonas Grunau, perpasakojęs ir „papildęs“ Petro Dusburgiečio informaciją apie krivį, mini žodžių junginį *crywo cyrwaito*, jam suteikdamas išskirtinį statusą, kurį buvo apibūdinęs, tik kitais žodžiais, minėtas Petras

Dusburgietis. Tad krivio funkcijas, anot S. Szczepańskio, reikėtų sieti su jo vienu iš atributų – krivūle (kreiva lazda), kuri šių eilučių autoriui primena krikščionių vyskupų pastoralą. Monografijos autorius atkreipė dėmesį, kad krivio funkcijos taip pat siejosi su mirusiųjų valios vykdymu. Be to, kremacinės duobės, kaip spėjama, galėjo būti netoli šventomis laikytų giraičių. Todėl S. Szczepańskis dar kartą kėlė krivių psychopompo funkcijos mirusiųjų atžvilgiu klausimą, kaip analogiškai tai darė nagrinėdamas *Tulissones vel Ligaschones* funkcijas. Autorius neatmetė istoriografijoje išplitusių svarstymų apie didžiulę krivio įtaką ne tik nadruviams, kur, anot Petro Dusburgiečio, buvęs miestas, gavęs Romos pavadinimą, bet ir kitiems prūsams bei apskritai baltams. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, kad Petras Dusburgietis krivį aprašė kaip aukšto rango krikščionių dvasininką, t. y. kaip kvazikunigą, neva gyvenusį Romos mieste ir, kaip popiežius, vykdžiusį tam tikrus reikšmingus ritualus. Atkreiptinas dėmesys, kad apie tokius *pontifex idolorum* Baltijos regione buvo rašę ir kiti Viduramžių šaltiniai, jiems priskirdami gan plačius įgaliojimus ir autoritetą¹⁵. Tad neatmestina versija, kad Petras Dusburgietis, pagonybę aprašęs remdamasis *interpretatio Christiana / Romana* klišėmis, krivį pateikė kaip pseudodvasininką¹⁶, kuris, kaip ir vadinamoji galindų žynė, esą apgaudinėjo prūsus. Mat Viduramžių autorių manymu, pagonyys yra velnio apgautieji žmonės, nežinoję Dievo, plg. Petro Dusburgiečio pasakymą, kad prūsai nežinoję Dievo, o nežinodami garbino visokius gamtos objektus ir reiškinius, už kurių stovėjo velnias¹⁷.

Kituose skyriuose (VII ir VIII) S. Szczepańskis nagrinėjo prūsų elitą – Wulfstano minimus „karalius“ (*cyning*), XIV a. minimus „rikius“ (**rīkīs*) ir (lot.) *rex, dux, dominus, primas, princeps, capitaneus*, (vok.) *kunig, furst, herzoge, houbtman, hauptleute, hergreffe, der beste, der edelste* ir kitais terminais įvardijamus kilminguosius bei laisvuosius prūsus, turėjusius teisę nešioti ginklą. Neperpasakojant viso turinio, reikėtų pritarti autoriaus nuomonei, kad terminą *burh* geriau traktuoti kaip teritorinį žemės vienetą, kur „karaliai“ buvo tų teritorinių vienetų viršininkai, greičiausiai įgaliojimus gavę iš vietos bendruomenių susirinkimų. Tokie viršininkai, kaip teisingai teigia autorius, galėjo spręsti belaisvių, svetimšalių (pvz., misionierių, plg. Adalberto-Vaitiekaus) likimą, savarankiškai priimti krikštą, tačiau jo neprimesti vietos bendruomenei. Dėl šios priežasties, skirtingai nei lietuviai, prūsų diduomenė ir nesiekė sukurti valstybės: bendruomenių susirinkimai vaidino kur kas didesnę vaidmenį, nei linkstama manyti. Į tokį susirinkimą galėjo ateiti kiekvienas laisvasis (*communis populi*), turįs teisę

¹⁵ BANASZKIEWICZ, Jan. Otto z Bambergu i *pontifex idolorum*. O urzędzeniu i obyczajju miejsca wiecowego pogańskiego Szczecina. In *Biedni i bogaci: studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. Maurice AYMAR. Warszawa, 1992, s. 275–285.

¹⁶ Žr. pastabas šiuo klausimu – ROWELL, S. C. *Iš Viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje 1295–1345*. Vertė Osvaldas ALEKSA. Vilnius, 2001, p. 43–44; BRAUER, M. Op. cit., S. 65–66, 72, 75, 83, 199–203.

¹⁷ PETRAS DUSBURGIETIS. *Prūsijos žemės kronika*. Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapij sudarė Romas BATŪRA. Vilnius, 1985, III, 5.

nešioti ginklą. Vokiečių ordinui nukariavus prūsus, ankstesnių „karalių“ ir didikų bei susirinkimų vaidmuo buvo apribotas Ordino naudai (plg. 1249 m. Kristburgo akto nuostatas šiuo klausimu). Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, kad XIII a. šaltiniuose, kuriuos plačiai aptarė autorius, laisvųjų bendruomenės narių balsas susirinkimuose jau buvo patariamąjį pobūdžio, o ne lemiantis. Greičiausiai dėl Vokiečių ordino įtakos viską pradėjo spręsti kilmingieji, o ne anksčiau vyravę susirinkimai. Neatmestina, kad tam poveikį turėjo prūsų kilmingųjų kariniai santykiai su lenkų ar kitų vakarų slavų kunigaikščiais dar iki Vokiečių ordino užkariavimų pradžios XIII a. pirmojoje pusėje ir kovų su Vokiečių ordinu metu. Kai kurie iš šių laisvųjų (lot. *antiquorum witingorum*) vėliau sėkmingai darė karinę karjerą Vokiečių ordino valdomoje Prūsijoje ir, kaip atkreipia dėmesį autorius, jų nemažai būta kaip tik Pamedėje, dalis jų XIV–XV a. tarnavo Pamedės vyskupams.

IX ir X knygos skyriuose autorius aptarė nelaisvųjų (vergų, belaisvių) padėtį Pamedėje ir moterų padėtį Prūsijoje. Nagrinėdamas pastarųjų padėtį, autorius aptarė daugpatystės (poligamijos) klausimą. Jau šv. Adalberto-Vaitiekaus hagiografijoje, parašytoje šv. Brunono Kverfurtiečio, užsiminta, kad kai kurie prūsai turėję po kelias žmonas¹⁸. Apie poligamiją rašyta ir kituose šaltiniuose (popiežiaus Inocento III bulėje ir Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“), kuriuos autorius išsamiai aptaria. S. Szczepański visai pagrįstai rašė, kad Viduramžių šaltinių autoriai galėjo prūsų suguloves ir jomis paverstas belaisves sumaišyti su teisėtomis žmonomis. Taip pat monografijos autorius teisingai pažymėjo, kad Viduramžių šaltiniuose, kalbančiuose apie prūsų laidotuvių ritualus, nieko nerašoma apie našlių sudeginimą su velioniu vyru ar kitokį ritualinį žmonių nužudymą laidotuvių metu. Apie našlių deginimą pagoniškų laidotuvių metu pradėjo rašyti XVI a. istoriografai Lukas Davidas ir Casparas Hennenbergeris, „koreguodami“ ir savaip interpretuodami Viduramžių šaltinių duomenis. Kadangi kai kurie Ankstyvųjų viduramžių šaltiniai užsimena apie vakarų slavų deginamas našles arba apie jų savižudybes (plg. Henriko Latvio informaciją apie lietuvių moterų nusižudymą, sužinojus apie vyrų žuvimą¹⁹), monografijos autorius neatmetė tikimybės, kad tam tikru laikotarpiu taip galėjo būti ir tarp senovės prūsų, tad klausimą apie našlių deginimą kartu su velioniais vyrais paliko atvirą, nors monografijos Išvadosė spėliojo, kad poligamija greičiausiai vyravo tik kilmingų prūsų šeimose. Autorius visiškai teisingai pabrėžia, kad christianizacijos metu prūsų moterys, kaip rodo minėtas Kristburgo aktas ir XIV a. pirmosios pusės prūsų teisynas (*Iura Prutenorum*), įgijo kur kas daugiau teisių: jos galėjo gintis teisme, įgijo teisę paveldėti

¹⁸ Šv. Adalberto gyvenimas, apie 1004 = Vita S. Adalberti, c. 1004. In *BRMŠ*, T. I, cap. 25, p. 179 (originalo kalba), p. 181 (lietuvių kalba).

¹⁹ Žr. *Heinrici Chronicon Livoniae* (Scriptores rerum Germanicarum, 31). Ed. Leonid ARBUSOW, Albertus BAUER. Editio altera. Hannoverae, 1955, lib. III, cap. IX, § 5.

turtą, našlės galėjo tikėtis net tam tikrų mokestinių lengvatų ir t. t. Analogiška situacija susiklostė ir Livonijoje²⁰.

Paskutiniuose dviejuose skyriuose autorius didelį dėmesį skyrė pirmojo prūsų vyskupo Kristijono veikai (veikiau – nesėkmėms užsitikrinant Europos galingųjų paramą) ir Kristburgo akto analizei. Autorius atkreipė dėmesį, kad Petras Dusburgietis sąmoningai nutylėjo ne tik Kristijono misijų veiklą, bet ir patį Kristburgo pasidavimo aktą, kuris pasirašytas tarpininkaujant Apaštala Sostui ir kuriuo, kad ir kaip būtų, buvo sudarytos gana neblogos gyvenimo sąlygos neofitams prūsų kilmingiesiems. Vertindamas Kristburgo akte minimus pagoniškus ritualus, autorius laikosi nuomonės, kad paviršutiniškai sukrikščioninti prūsai esą patyliukais toliau tęsė savo pagoniškas praktikas, apie kurias užsiminė XV a. sinodų nutarimai ir kurios išliko net iki pat XVIII a. Manytume, kad tokie teiginiai yra labiau tam tikra duoklė ilgai prūsų sukrikščioninimo tyrimų istorijai²¹ nei istorinę realybę atitinkantys faktai. Juk ir pats autorius konstatuoja, kad prūsai nuo pagoniško mirusiųjų laidojimo perėjo prie krikščioniškojo, keitėsi požiūris į santuoką, turto paveldėjimą ir pan., kitaip tariant, keitėsi pasaulėžiūra ir pasaulėvoka, o tai neskatino slaptų pagoniškų ritualų poreikio. Veikiau čia reikėtų kalbėti apie liaudiško religingumo, nesuderinto su oficialiomis vietos Bažnyčios nuostatomis, atsiradimą nei apie „grynąsias“ pagoniškas praktikas.

Pristatoma knyga neabejotinai įneša spalvingų reiškinių į senosios Prūsijos tyrimus, skatina permąstyti istoriografijoje įsisenėjusias nuomones, pateikia naujų interpretacijų ir įdomių įžvalgų. Todėl drąsiai galima konstatuoti, kad ši S. Szczepańskiego monografija yra reikšmingas postūmis senosios Prūsijos istoriografijoje, atveria naujus žiūros kelius, skatina diskusijas įsisenėjusiomis prūsų pagonybės ir prūsų christianizacijos, prūsų visuomenės ir kultūros raidos temomis. Lietuviškai istoriografijai, tiek mažai dėmesio skiriančiai Viduramžių prūsų visuomenės, gyvenusios Vokiečių ordino užkariavimų Prūsijoje metu, tyrimams, ši knyga tampa parankine, leidžiančia suprasti, kokie tyrimai yra atliekami kaimyninėse šalyse. Kartu tai dar kartą signalizuoja, kad prūsų visuomenės, Prūsijos christianizacijos ir Vokiečių ordino užkariavimų Prūsijoje istorijos pažinimas nėra baigtinis, kad darbo turėtų, jeigu tik jo imtųsi, ir Lietuvos tyrinėtojai.

²⁰ BRUNDAGE, James A. Christian Marriage in Thirteenth Century Livonia. *Journal of Baltic Studies*, 1973, Vol. 4, No. 4, pp. 313–320.

²¹ Plg. RADZIMIŃSKI, A. Op. cit., s. 33–46, 60–64.